

АНАЛИ ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

Година XXII

Јул — август 1974.

Број 4

УЛОГА И ЗНАЧАЈ ПРАВА И ПРАВНИКА У СИСТЕМУ САМОУПРАВНОГ СОЦИЈАЛИЗМА (1)

I

Ви сте се определили за студиј који није ни једноставан ни лак и го упркос томе што ћете чути и супротна мишљења од оних који науку изједначавају са цифрама, мерењима, статистиком и експериментима. Правна наука је једна од најстаријих наука, јер људско друштво не може да се ствара и да обезбеди одговарајућу рационалну и ефикасну организацију без учествовања права и правника, без институција и норми.

Право као наука припада оној породици наука са којом је наука почела, издвајајући се из физике и метафизике. То је група научних знања и дисциплина коју називамо друштвеним наукама или наукама о човеку. Те науке по једној терминологији, која је била употребљавана када су ваши професори били студенти, називају и духовним наукама. Сви ови називи и појмови биће вам ближе објашњени у току ваших, надам се и очекујем четворогодишњих студија, а нарочито доцније кад ове студије наставите у оквиру тзв. последипломске наставе и наставе за стицање доктората наука.

Али, већ данас, када треба да се упознате са првом сликом правних наука потребно је истаћи да ова наука се бави једном од значајних, сложених и суптилних сфера конституисања друштва и односа који у њему владају, тј. треба да владају. Та се сфера у савременом друштву шири, јер нас право прати од уласка у живот до изласка из њега, и у свим основним његовим манифестацијама. Та сфера је истовремено сложена, јер одговара процесу економског, политичког, техничког и духовног развика савременог друштва, који као сваки развика је сложен и поставља стално нове проблеме, с тим што и решења које омогућује често отварају још теже и сложеније проблеме.

Право је израз друштвених структура и односа јер право не ствара друштво, као што су веровали поједини филозофи и правници идеалисти у прошлом веку. Друштво је то које ствара право, као, што

(1) Говор одржан на свечаном отварању школске 1974—1975 године Правног факултета у Београду.

нас учи не само социологија и политикологија већ и историја и теорија права, ако се служе научним и критичким методима. Међутим, као све друштвене институције и облици друштвене наградње, тако је и право резултат и мисаоних, интелектуалних и других стваралачких особина и напора човека. Иако се оно често јавља, и многи другачије не могу ни да га виде, као форма или спољашњост, оно је у ствари друштвени однос, који је извукао из сплета друштвених односа, идентификовао га и разликовао од других група тих односа људски геније односно рад многобројних генерација филозофа, правних мислилаца, законодаваца и судија.

То све чини да је наука која проучава право својствена и аутономна грана друштвених наука и да у њој постоји јасно дефинисан предмет и метод којим се он оплођује.

Међутим, правни студиј би био једностран ако би се схватио и организовао једнодимензионално. Ништа у људском друштву није једнодимензионално, ни по одређености ни по манифестацијама. Свођење сазнања о једној појави на саму ту појаву је догматизам и егоцентризам своје врсте и тиме не спада у домен науке. Тражење одговара у једној идеји и свођење истине на један принцип удаљује нас од истине и отвара нас према упрошћавању и лењости ума, што је још увек наклоност знатног броја људи и то не само међу старијим већ и међу младим генерацијама. Студиј је научан и универзитетски уколико је подигнут на ниво појмова, закона и принципа који указују на сложеност друштвених појава и на опасност упрошћавања и поједностављења. Правници и у области теорије и у пракси нису имуни од оваквих мишљења и поступака. Из тога се рађају извесни начини мишљења које у пежоративном смислу називамо позитивизам и формализам.

Да бисмо младог правника навикли на самом почетку његовог студија да мисли комплексно, да тражи суштину а не форму, да разликује оно што је битно од оног што је споредно, оно што је суштствено од површног, да разликује опште од појединачног и посебног, два су позната услова.

Први је организациони и наставно-педагошки принцип по коме је проучавање права неразлучиво од проучавања анатомије друштва, или политичке економије, од структуре друштва, или социологије, од институционализације и динамизма друштва, или политичке науке, и најзад, од генезе друштва и свих његових облика, или историје. Полазећи од тога, на правном Факултету у Београду ви паралелно и допунски, одвојено и комплементарно проучавате све ове дисциплине. То у извесном смислу оптерећује више време и тражи свестране напоре. Али време које је посвећено стицању знања и оспособљавању за активан, професионални, друштвени и лични живот једино није изгубљено; а свестрани напори крепе младу интелигенцију и спремају младог студента права да у животу буде носилац дубљих сазнања и активности које епоха у којој живимо захтева од своје омладине, нарочито од младе интелигенције и стручњака.

Други услов је теоријског и идеолошког карактера. Он се састоји у теорији која је полазна основа свих дисциплина друштвених наука и у идеологији која треба да прожме свест о праву и свест правника.

Ми немамо потребе да изнова стварамо и измишљамо ту теорију, нити да је прикривамо и кријумчаримо, као што је био случај са вашим старијим професорима кад су били студенти. Та теорија која спаја са знања и оспособљава да се мисли са погледом напред и у заједници са прогресивним снагама друштва, вама није страна, иако је можда још недовољно познајете. То је марксистичка друштвена теорија које је научни темељ и оријентација наставе, књига и студија, што не значи да је увек и свуда адекватно заступљена и представљена у својој оригиналности и мисаоној оштрини.

Идеологија права и правника се инспирише том теоријом и праксом њене примене и представља део, али и специфичан облик опште идеологије водећих и владајућих снага нашег друштва. То је идеологија радничке класе и са њом удружених делова радног, односно произвођачког и активног становништва и њихове авангарде.

Ова теорија и ова идеологија, начелно, омогућују и олакшавају да се право схвати, оцени и остварује како у ономе што треба да буде, што одговара његовој специфично-нормативној природи, тако и ономе што оно јесте, што одговара његовој функцији регулатора друштвених односа, фактора нужних друштвених и моралних равнотежа и улози заштитника индивидуалних и колективних слобода и права, вредности и понашања који чине садржину и особеност друштва које градиме, тј. друштва самоуправног социјализма.

II

Из свега овог што је истакнуто произилазе и неке одредбе о томе шта је право уопште а нарочито у нашем друштву.

Не улазећи данас и на овом месту у анализу свих елемената и видова права, што ће бити предмет ваших студија, задовољимо се само још да нагласимо неке за нас и данас карактеристичне одредбе о њему, тачније на неке од општих односно друштвених, политичких, културних, етничких и естетичких функција права.

Функција је права да омогући и обезбеди јединство положаја и улогу људи тамо где би други интереси, услед њихових разлика и противстављања, изазвали конфликте, привилегије и самовоље. То не значи, да је право акт униформизма и глајхшалтовања друштва, већ акт усклађивања и могућег отклањања сукоба и подела, уз настојање да се поремећени односи који прате сваки живи организам рестаурирају са најмање негативних последица за друштвени систем социјализма и његов континуитет.

Право је по свом, већ етимолошком значењу, мера једнакости за још увек неједнаке односе међу људима који су владали у целој историји, а и данас продиру и у друштво које их осуђује. Ову Марксову мисао о праву изражава народна парола о томе да је право „израз правичности или правде“. Иако људско друштво и данас производи митове као ослонац не само своје вере и наде већ и друштвених институција, ова Марксова одредба о праву остаје најдубља дефиниција, да употребим

реч „дефиниција” коју ћете ви, што нисам много одушевљен, тражити стално у току својих студија. То је најдубља дефиниција права у главном из два разлога. Она отклања сваку деификацију људских односа и творевина па и права, јер оно није израз вечите идеалне правде, већ је израз одређеног времена и простора у историјском развоју човечанства.

С друге стране, право као једнака мера указује на његов карактер норме и да је свако постојеће друштво подељено разним облицима неједнакости и хијерархије. Из тога произилази, исто толико научно тачна премиса, по којој и у социјализму, услед нужности постојања закона вредности, а тиме и тржишта, цене и новац, наступају у могуће или реалне неједнакости у положају људи и у погледу задовољавања њихових потреба. Услед тога, друштвена организација, свест и идеологија су позване да ограниче стихијно деловање фактора и извора неједнакости и тиме искористићавања и доминације једних од стране других.

Право је један од фактора организације друштва и владајуће идеологије. Отуда је историјска улога права, да омогући да се социјализам разликује од других друштвених система у којим право има отворену или прикривену функцију одржавања основних, односно класних неједнакости; неједнакости између сопственика средстава за производњу и оних који су приморани да продају своју радну снагу. С друге стране, једнако мерење неједнаких односа и ситуација је пут у припреми друштва у коме ће једнака норма бити израз једнаких односа, нарочито у погледу положаја људи у односу на друштвена средства рада или присвајање резултата заједничког рада према потребама, које тиме што се са истим шансама задовољавају не значи да су у буквалном смислу једнаке и исте, што би кад би било, значило крај људске историје.

Напоменимо исто тако да је право инструменат друштвене кохезије, реда и дисциплине. Оно је било у историји и весник цивилизације и данас нема цивилизованог друштва ако у њему право не врши ове функције и не поштује се не само од органа власти већ и од сваког појединца.

Право је фактор друштвеног васпитања и чувања моралног здравља једног друштва. То је његова значајна етичка функција и као инструмента и као посебне друштвене вредности. Естетска страна права је не само у томе што је оно средство јавне друштвене контроле и рационалности друштвених односа и сукоба, већ и у томе што оно, као произвођач санкција, подвргава ову своју производњу праву као мери једнакости и као средству јавне друштвене контроле. Нико нема више право осим по праву и по правном поступку, то је основни принцип правне идеологије цивилизованог друштва које је уписано у свим југословенским уставима.

III

Будући да је право једна од најстаријих делатности у друштвеној подели рада и правници су једна од најстаријих професија у професионалној структури друштва. Али улога и значај правника се мењају у

складу са општим друштвеним, политичким и културним и правним ображајима друштва.

У почетку и дуго времена правници су се бавили тзв. изрицањем права. Они данас у нашој земљи нису искључиво тумачи и примењивачи права, иако је то једна од њихових још увек значајних функција.

Већ и по тој функцији, нарочито у односу на једно у знатној мери ново право, они су нешто више и значајније од обичних „техничара“ и „практициста“. Правници су друштвени инжењери јер свака примена је истовремено и акт стварања и друштвеног инжењерства. Ова инжењерска и стваралачка функција долазе посебно до изражаја у новим областима активности правника. Правници су активни и неопходни учесници у процесу организовања институција и делатности, а нарочито у тзв. законодавном процесу, тј. у процесу припреме, формулисања и извршења правних аката и норми. Они су ову улогу у извесном смислу увек имали и кад је била само техничка и сведена на стављање примљених и често губих идеја у форме, параграфе.

У самоуправном и федеративном друштвено-политичком и уставном уређењу радикално је порасла ова стваралачка функција у мери у којој је порастао број и проширио се ниво центара одлучивања а тиме регулисања и нормирања. Нема ни једне основне организације удруженог рада која није институција аутономног стварања норми у себи, а данас све више, и у односу са другима у складу са увођењем таквих нормативних аката као што су самоуправни споразуми и друштвени договори. То се у истој мери односи на све самоуправне организације и заједнице, као и на друштвене и политичке заједнице. И не само на њих.

Тржиште правника, ако се може поновити је уобичајена и злоупотребљавана формула, није презасићено и затворено. Оно се стално отвара уколико ови многобројни и разноврсни субјекти одлучивања постану стварно то. То значи да претварање политичке државе у самоуправну аутономну друштвену заједницу проширује правне изворе и умножава правне акте и тиме позива правнике на ангажовање њиховог знања и стваралачке фантазије.

При томе је потребно истаћи, да правници нису мали компјутери који дају готове одговоре на сва питања која се у друштву у оквиру права постављају а још мање су работи које покреће једна централизована и свезнајућа државна машинерија. Без слободе мишљења засноване на знању и служењу истини и тиме интересима социјализма и радничке класе, без права на избор најбољих алтернатива, без уношења свести да право није обична фотографија стварности и примена параграфа на интересе у сукобу, правници нису у стању да остваре ову своју нову улогу коју им поставља самоуправни систем као историјски нови али и рационални и функционални поредак.

Најзад, ви почињете правне студије кад се оне морају да реформишу и кад поједине наставне јединице, уџбеници и књиге треба да теоријски изразе и обраде нове институције и принципа који уводе нови устав и статути. Све то истиче нове задатке и нови значај правне науке и правника свих категорија и нивоа а тиме и студената.

Поред тога, две су још значајне конкретне новине, које предвиђају уставни и које су од интереса за проширење улоге правника и за схватање промена у структури класичног права. Прва се односи на увођење, поред постојећих, самоуправне судове, а друга на постављање основа за самоуправно односно друштвено право које, задржавајући извесне нормативно правне елементе, превазилази категорију државног права. Самоуправни судови и друштвено право предпостављају познавање класичног судства и државног права, јер се ново не може стварати ако се не познаје старо и ако се у односу на њега не дефинише. Из непостојећег и непознатог ништа се стварно ново не може родити.

Није потребно истицати, да право није једино средство остваривања и развијања самоуправног, уставног и правног механизма и да правници немају у томе никакав монопол. Али њихово свесно, зналачко и одговорно учествовање је један од неопходних услова да писани устав постане живи устав а пројектовано право инструменат јачања и развијања наше самоуправне социјалистичке заједнице.

Ово ангажовање и оспособљавање мора почети од првих дана наших студија права.

Проф. др Јован Борђевић